

EYÜB BİN MUSA'NIN KİTÂB-I MELHAME'Sİ

Eyub Ibn Musa's Kitab-ı Melhame

Sorumlu Yazar /
Corresponding Author

NİMET KARA
KÜTÜKÇÜ

Doç. Dr., Karabük
Üniversitesi, Türk Dili ve
Edebiyatı Bölümü, Karabük,
Türkiye.

ORCID

0000-0002-0017-7231

E-mail

nimetkara@karabuk.edu.tr

Geliş Tarihi / Submitted:

04.12.2024

Kabul Tarihi / Accepted:

07.12.2024

Kaynak Gösterim / Citation:

Kara Kütükçü, Nimet (2024).
"Eyüb Bin Musa'nın Kitâb-ı
Melhame'si", *Karabük
Türkoloji Dergisi*, 5/10, 061-
0xx.

Öz

Eyüb Bin Musa'nın kaleme aldığı Kitâb-ı Melhame, Batı Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi döneminde kaleme alınan geleneksel melhameelerde olduğu gibi ayların Ekim ayından başlayarak fasıllar şeklinde dizildiği telif-tercüme diye adlandırılacak bir eserdir. Eser Türkiye Yazma Eserler Kurumu Manisa İl Halk Kütüphanesi koleksiyonunda 1513 koleksiyon numarası ile kayıtlıdır. Eser Eyüb b. Musa tarafından Hicri 1028, Miladi 1618 yılında kaleme alınmıştır. 30 varak olan eserin her sayfasında 19 satır bulunmaktadır. Eserde Oğuzcanın yazı dili olma sürecinde hem Anadolu'ya değişik zamanlarda gelen farklı Türk boylarının ses-şekil özelliklerinin etkisiyle ortaya çıkan ikili kullanımlar (eklerin düz ve yuvarlak şekillerinin bir arada kullanılması vs...) hem de din ve kültür çevresi değişikliği sebebiyle Arapça ve Farsçanın dile etkisi görülmektedir. Konusu itibari ile alıntı/ödüncleme sözcüklere daha açık olan Kitâb-ı Melhame'nin dilinin Batı Türkçesinin ilk dönemlerindeki saf Türkçeden farklı olduğu görülmektedir. Eserde ay, yıldız, doğa olayları ve gezegen adlarının ve astronomi ile ilgili terimlerin Rumca, Süryanice, Arapça ve Farsçaları sonra varsa Türkçe karşılıkları verilmiştir. Bu sebeple söz varlığına bakıldığında alıntı sözcüklerin oranının yüksek olduğu görülmüştür. Bu çalışmada metnin yazı çevirimi yapılmış ayrıca ses ve şekil özellikleri açısından değerlendirilmiş sonrasında söz varlığı bakımından Orta Oğuz Türkçesi dönemiyle ortak ve farklı unsurlar bakımından da incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kitâb-ı Melhame, Eyüb b. Musa, astronomi.

Abstract

The Kitâb-ı Melhame, written by Eyüb bin Musa, is a work that can be called copyright-translation, in which the months are arranged in chapters starting from October, as in the traditional melhames written in the Western Turkish and Ottoman Turkish periods. The work is registered in the collection of the Manisa Provincial Public Library of the Turkish Manuscripts Institution with the collection number 1513. Athar Ayyub b. It was written by Moses in 1028 Hijri and 1618 Gregorian. There are 19 lines on each page of the work, which has 30 leafs. In the work, the effect of Arabic and Persian on the language is seen due to the dual uses (the use of flat and round shapes of the suffixes together, etc.) that emerged with the effect of the sound-shape characteristics of different Turkish tribes that came to Anatolia at different times in the process of becoming the written language of Oghuz, and the change in religion and cultural environment. It is seen that the language of Kitâb-ı Melhame, which is more open to borrowed words in terms of its subject, is different from the pure Turkish in the early periods of Western Turkish. In the work, the names of the moon, stars, natural phenomena and planets and terms related to astronomy are given in Greek, Syriac, Arabic and Persian, and then their Turkish equivalents, if any. For this reason, when the vocabulary is examined, it is seen that the proportion of quoted words is high. In this study, the text was translated and evaluated in terms of sound and shape features, and then it was examined in terms of common and different elements with the Middle Oghuz Turkish period in terms of vocabulary.

Keywords: Kitâb-ı Melhame, Eyüb b. Musa, astronomy.

GİRİŞ

XV. yüzyılın başlarında Türkçeye çevrilen melhameler Türk toplumu tarafından oldukça ilgi görmüştür. Melhamelerde Osmanlı sultanlarının ve hakimiyet sürdükleri toprakların geleceğine yönelik tahminlerin ve kehanetlerin olması yüzünden bu kehanetlerin daha fazla yayılmaması ve dince sakıncalı bulunmasından dolayı 1900'lü yıllarda basımı yasaklı yayınlar listesine girmiştir.

Melhamelerin asıl kaynağını Akad/Keldâni astrolojisi ve meteorolojisi oluşturmaktadır. Bunu destekleyen deliller melhamelerin içindedir. Melhamelerde, o dönemlerde başka yerlerde geçmeyen Babil isminin veya Babil Kralı tamlamasının sürekli kullanılması, Danyal Peygamberin Babil sürgününde Keldanilere esir düşmesi, Akad/Keldâni astrolojisinde gök olaylarından gelecekte bilgiler elde edilmesi, melhamelerde ay ve gün adlarının Süryanice karşılıklarının verilmesi ve eski melhamelerde Arapçaya Süryaniceden çevrildiğini gösteren beyitlerin olması bunun göstergesidir. Melhameler Türk edebiyatına Farsça eserler kanalıyla geçmiştir. Fars edebiyatına ise Arapça eserler yardımıyla aktarılmıştır. Melhameyi Arap kaynaklarından Farsçaya XII. yüzyılda Ebu'l-Fazl Kemaleddin Hüseyin Hubeys bin İbrahim bin Muhammed Et-Tiflisî çevirmiş ve eserine Usûlü'l-Melâhim adını vermiştir. Ebu'l-Fazl Kemaleddin Hüseyin Hubeys bin İbrahim bin Muhammed Et-Tiflisî eserini II. Kılıçarslan'a sunmuştur. Türk edebiyatındaki ilk melhame ise Yazıcı Selahaddin'in Şemsiyye adlı eseridir. Yazıcı Selahaddin bu eseri Usûlü'l-Melâhim'den çevirmiştir. Türk edebiyatında ilk melhamelerden bir diğeri de Cevri Çelebi'nin Melhame'sidir. Cevri Çelebi de eserini Usûlü'l-Melâhim'den çevirmiştir. Hem Şemsiyye'de hem de Cevri Çelebi'nin Melhame'sinde bu melhamelerin kaynağının Usûlü'l-Melâhim olduğu eserlerdeki beyitlerde verilmiştir. Bu bilgiler ışığında Türk edebiyatında melhamelerin kaynağının Ebu'l-Fazl'ın Usûlü'l-Melâhim adlı eserinin olduğu söylenebilir. Ebu'l-Fazl Usûlü'l-Melâhim'de melhamelerin asıl kaynağının Kurân-ı Kerim'de adı geçmemesine rağmen Osmanlı dönemindeki birçok eserde ve Hz. Muhammed'den rivayet edilen peygamberler listesinde adı geçen ve İsrailoğullarının peygamberlerinden biri olan Danyal Peygamber olduğunu söylemiştir. Danyal Peygamber'den sonra ise bazı filozofların bu bilgileri yorumladığı Cafer-i Sadık'ın ise bunları özetlediği söylenmiştir (Kara, 2009: 9).

Oğuzlar tarafından Orta Oğuz Türkçesi döneminde ve sonrasında yazılan ve günümüze ulaşan, araştırılan melhamelerden ekserisi mensurdur. Sadece Yazıcı Selahaddin'in ve Cevri Çelebi'nin Melhame'si manzumdur. Melhameler İslamiyet etkisinde yazılan veya tercüme edilen diğer eserlerin genelinde olduğu gibi Allah'a hamd (hamdele), Hz. Muhammed'e salat ve selam (salvele) ile başlar. Hamdele ve salvaleden sonra sebep-i telif diye adlandırılan eserin kim tarafından, nerede yazıldığı, kime sunulduğu ve yazılış sebebi gibi bilgiler verilmektedir. Eserin sonunda ise eserin yazarı, yazılış tarihi ve yerinin bildirildiği temmet kaydı bulunmaktadır.

Bununla birlikte tespit edilenler içinde hamdele, salvele ve eser hakkında bilgiler bulunmayan yani temmet kaydı olmayan melhamelere de rastlanılmaktadır. İncelenen melhamede temmey kaydı olmasına rağmen hamdele ve salvele kısmı ve sebeb-i telif bölümü bulunmamaktadır. Melhamelerde bu bölümlerden sonra çeşitli milletlere göre yılın başladığı aya göre neler olacağı ve senenin o aydan başlama sebebi gibi sorular cevaplanmaktadır. Bu bölümden sonra ise yılın on iki ayına göre ayrılan bablara ve fasıllara geçilir. Melhameler yılın on iki ayına ayrılan on iki babdan oluşur. Melhamelerin birçoğu teşrîn-i evvel (ekim) ayıyla yani Süryanilere göre yılbaşı ile başlar. Bazıları ise Nevruzun yılbaşı sayılması veya mâlî takvimde yılbaşının 1 Mart'ta başlaması sebebiyle mart ayıyla başlar. 12 babdan oluşan melhamelerde her bab 25 fasıla ayrılmıştır. Ay fasıllara ayrılmadan önce her babın başında o ayda olan iklimsel ve tarımsal özellikler, o aya ilişkin doğa olayları, o ayda hangi yiyeceklerin faydalı olup olmadığı, yapılması uygun olan ve olmayan işler ve davranışlar, o ayda gerçekleşmiş önemli olaylar, ayın uğurlu ve uğursuz günleri, o ayın hangi burca tekabül ettiği, o ayda hangi yıldızların doğduğu veya tolunduğu, gündüz ve gecelerin kaç saat olduğu gibi bilgiler verilir. Bu bilgilerden sonra fasıllara geçilir. Her fasılda tabiat olaylarından yola çıkılarak kehanet diye adlandırılabilen gelecek yönelik bilgiler verilir. Fasıllardan sonra ise ayın 28 menziline ve burçlardan bahsedilir.

Kitâb-ı Melhame Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı'ndan temin edilmiştir. Eser Türkiye Yazma Eserler Kurumu Manisa İl Halk Kütüphanesi koleksiyonunda 1513 koleksiyon numarası ile kayıtlıdır. Eserle ilgili cilt özellikleri kısmında genel olarak şu bilgiler verilmiştir: Sırtı ve ön kenarları yıpranmış vişnerengi meşin, üstü ebru kâğıt kaplı, şirazesini dağınık mukavva bir cildi vardır. Söz başları ve keşideler kırmızıdır. Kitabın adı kapaktan alınmıştır. Başta 1a varağında İhlas Suresi ile Muradiye Kütüphanesi vakıf mührü bulunmaktadır. 30a varağında Türkçe açıklamalar ve faydeler vardır. Melhame kısmı 1b varağında Daniyal Peygamber ve melhamelerin Anadolu sahasındaki kaynağı sayılan Cafer-i Sadık'tan yararlandığını ifade eden Arapça bir ibare ile başlar. 30 varak olan eserin her sayfasında 19 satır bulunmaktadır.

Eyüb b. Musa tarafından Hicri 1028, Miladi 1618 yılında kaleme alınan Kitâb-ı Melhame bugün Batı Bulgaristan'da Stanke Dimitrov olarak bilinen küçük bir şehir olan Dupniçe'de yazılmıştır.

Bu bilgiler eserin 29b varağındaki temmet kaydında Arapça olarak şöyle geçer “temmet bi-‘avni’l-melikü’l-vehhâb ‘an-yedi’l-abdü’l-haķir ilallâh el-ķadîr eyyüb bin müsâ fi şehr-i evvelü’l-muħarremü’l-ħarâm der-maķâm-ı medrese-i bâlî efendi bi-ķaşaba-i dubniçe sene şemân ‘ışrîn ve elf”.

Hayatı ve kim olduğu konusunda bilgi bulunamayan Eyüb b. Musa yine temmet kaydında eserini Fusûsu’l-Hikem’in şairi Sofyalı Bâlî Efendi'nin medresesinde yaz-

dığını söylemiştir. Bu durumda intisabı Sofyalı Bali Efendi'yedir. Sofyalı Bâlî Efendi, günümüzde Makedonya sınırları içinde kalan Usturumca'da doğmuş, eğitimini Sofya ve İstanbul'da tamamlamış, Cemal Halvetî'nin İstanbul'daki halifelerinden Kasım Çelebi ile tasavvufa intisab etmiş, Kasım Çelebi'den hilafet alışı sonrasında bir süre İstanbul'da Zeyrek Camii bitişiğindeki Semerci İbrahim Efendi Tekkesi'nde (Akşemseddin Tekkesi) şeyhlik yapmış ardından irşad faaliyetlerine Sofya'da devam etmiş, hem geniş mürid kitlesine hem de siyâsî-idârî bakımdan döneminde nüfûz sahibi bir kişiliktir.

ESERİN DİLİ

Kitâb-ı Melhame, Batı Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi döneminde kaleme alınan geleneksel melhamelerde olduğu gibi ayların Ekim ayından başlayarak fasıllar şeklinde dizildiği telif-tercüme diye adlandırılabilir bir eserdir. Eser Eyüb b. Musa tarafından Hicri 1028, Miladi 1618 yılında kaleme alınmıştır. Eserin ses şekil özelliklerine ve söz varlığına bakıldığında Orta Oğuz Türkçesinin etkilerinin devam ettiği görülmektedir.

Eserde Oğuzcanın yazı dili olma sürecinde hem Anadolu'ya değişik zamanlarda gelen farklı Türk boylarının ses-şekil özelliklerinin etkisiyle ortaya çıkan ikili kullanımlar (eklerin düz ve yuvarlak şekillerinin bir arada kullanılması vs...) hem de din ve kültür çevresi değişikliği sebebiyle Arapça ve Farsçanın dile etkisi görülmektedir.

Konusu itibari ile alıntı/ödüncleme sözcüklere daha açık olan Kitâb-ı Melhame'nin dilinin Batı Türkçesinin ilk dönemlerindeki saf Türkçeden farklı olduğu görülmektedir. Eserde ay, yıldız, doğa olayları ve gezegen adlarının ve astronomi ile ilgili terimlerin Rumca, Süryanice, Arapça ve Farsçaları sonra varsa Türkçe karşılıkları verilmiştir. Bu sebeple söz varlığına bakıldığında alıntı sözcüklerin oranının yüksek olduğu görülür.

Eskicil adıyla bilinen kullanımlar, çağdaş lehçelerde ve ağızlarda yaşamakla birlikte bunların ses, şekil ve anlam değişmelerine uğradığı ve bu kullanımların gittikçe azalarak standartlaştığı da görülmektedir (Armağan, 2024: 56). Kitâb-ı Melhame'de eskicil olarak kabul edilebilecek şekiller ve sözcükler şunlardır: belünle- (korkudan sıçramak) 22a/10/, bilükler (ok şeklindeki takımyıldız) 14a/12/, börgülürce (börülce) 23a/19/, busarığ (sis) 03b/19/, debrelük (sıkıntı) 20a/11/, derletme (humma) 16a/2/, devlügec (bir kuş) 01b/10/, ditretme (humma) 20b/16/, divşür (derle-) 01b/6/, dört ayaklı (hayvan) 03b/15/, dükeli (bütün) 25b/3/, dün (gece) 28a/8/, dünle (geceleyin) 29b/10/, egird- (kuşatmak) 18a/15/, elegüm şağmal (gök kuşağı) 02b/9/, eveden (acil bir şekilde) 10a/5/, eyit- (söylemek) 12a/12/, gedil~gedül- (eksilmek, küçülmek) 15b/2/, geldec (gelecek) 03b/4/, gücle (zor bir şekilde) 23a/11/, ılkı (hayvan, at sürü-

sü) 02b/14/, igen (çok)10a/3/, kıaldurak~kıaldururak (kaldırmış), kıaravaş (hizmetçi) 29b/10/, kıarçaş- (sıkıntı çık-) 02a/19/, kıarçaşa (sıkıntı) 5a/6/, kıarı (yaşlı) 12a/11/, kıatı (çok, aşırı derecede) 01b/12/, kıatılık (sıkıntı) 11b/4/, kendüzi 20a/17/, keşür (havuç) 24a/6/, key (çok) 23b/7/, kıızlık (kıtlık, kurak giden yıl) 02a/14/, kıızılık (kıtlık, kurak giden yıl) 03a/7/, kimesne 14b/11/, kıoz (ceviz) 18b/8/, merdümek (mercimek) 23a/19/, ölet (kıran) 01b/15/, şaçlı yıldız (kıyruklu yıldız) 12b/12/, şayruluk (hastalık) 02b/15/, şoğıl- (suyu çekil-) 18a/17/, sökellik (hastalık) 14b/7/, şu şığırı 02b/5/, tañla (sabahleyin) 16a/13/, tañlacağ (sabahleyin) 08b/14/, tumağı (nezle) 06a/6/, uşak (küçük çocuk) 2a/4/, ün (ses) 24a/17/, ürkülık (tuhaflık) 13b/7/, yarındası (ertesı gün) 23b/13/, yavlağ (çok, gayet) 07b/6/, yay (yaz) 01b/12/, yaz (bahar) 07b/18/, yeyni (hafif) 23b/15/, yılı- (sürmek) 16a/13/, yüğrüş- (yürümek, ulaşmak) 11b/14/, yüklü^c avrat (hamile) 13a/4/.

Bu eskicil unsurlara göre dönemin ayırıcı (karakteristik) özelliklerinden olan şekiller ve sözcükler şunlardır: ayrıca 23a/17/, çulsız 25b/9/, degür-20a/7/, delü 07a/4/, dilkü 06a/7/, dinil- 13a/8/, din- 12a/3/, dinil-13a/8/, dir- 19b/5/, diyü 21a/9/, dürlü 16b/15/, gene 23b/16/~gine 19a/13/, görün-17a/13/, gündüzün 04a/9/, güzün 09a/6/, ılku 01b/11/, kıangı 21b/5/, kıarçaşan (sıkıntı) 07b/10/, kırgün 29b/7/, kızğün 12b/13/, kızlu (sıkıntılı) 07a/8/, kimsene 06a/16/, kıoğı 16a/13/, kıorkuluk 03b/18/, kıurd 01b/6/, kıurid- 10a/6/, kıuyruklu yıldız 10b/2/, kıuzı 16a/14/, kükürdlice 18b/14/, semüz 01b/2/, söykellik 12b/11/, süñü (mızrak, süngü) 21b/5/, tañla 16a/17/, toğırı 26a/12/, tuman 29a/18/, uğrı 2a/19/, ur- 27a/16/, urul- 18b/11/, uvacuğ 1b/14/, yadlu 1b/13/, yıl 04a/2/, yir altı 04a/17/, yiryüzi 09a/4/, yitiş- 13b/4/, yoğsul 06a/15/, yükarılık 28b/1/, yükarurek 26a/13/, yumşak 06b/17/, yumurda 14a/6/, yüzün 21a/2/.

Farsçadan veya Arapça alıntılanan sözcükler, bazı istisnalar dışında kaynak dildeki özgün biçimleriyle yazılmıştır. Fakat, Türkçeye yerleşmiş alıntı sözcüklerin yazımlarında bazen farklılıklar görülmektedir. Bu durumdan Süryanice, Rumca, Arapça ve Farsçadan ödünçlenen bazı sözcüklerin Türkçeleşmiş olduğı bazılarının da ağız özelliğı yansıtacak biçimde yazıldığı anlaşılmaktadır. Türkçe sözcüklerin yazımında ise bir yandan o zamana kadarki yerleşmiş imlaya bağılı kalınırken nadiren de olsa yerel eğilimlerin veya kişisel tasarruflar izlerinin görüldüğü sonucuna varılmaktadır (berhiz 04a/14/, ğavğa 04b/14/, ğubāra 03b/17/, ğuşūmedde 28b/17/, ifrātañla 5b/17/, kārban 16a/4/, keşād 13b/6/, kıtāl 10b/3/, kızağ 19b/1/, likin 28a/13/, mağribbī 20b/8/, māyil 14b/6/, mażarr 04a/13/, medāyin 09a/15/, mefācān 17b/4/, mezkürun 5a/3/, müsülmān 14b/16/, neysan 16a/10/, şerrā 8a/9/, tağalık 2b/15/, tendürüslük 28b/1/, terāzü 24a/1/, urfide 14a/6/, vaftüz 9a/1/, ayasda 24a/1/, dilegice 23b/14/, dübdüz 25b/17/, düñle 21a/11/, eylük 15b/2/ , eylüksüz 5b/5/, gene 23b/16/~gine 19a/13/, kırağı 06b/10/, yoğ 03a/12/).

Orta Oğuz Türkçesinde Eski Türkçedeki söz başı /t-/ sesine karşılık ince sıradan veya kalın sıradan sözcüklerde kimi zaman /d-/ sesi kimi zaman da /t-/ sesi görülmektedir.

Bu durum incelenen metinde ve Türkiye Türkçesi ağızlarında da devam etmektedir (dart- 23b/14/, dārū 23a/8/, debren- 27b/7/, debreş-11b/5/, deg- 06a/11/, degin 03a/8/, degül 25b/9/, degür-20a/7/, delü 07a/4/, deñiz 28a/15/, derletme 16a/2/, devlügec 01b/10/, dilegice 23b/14/, dilkü 06a/7/, din- 12a/3/, dinil-13a/8/, dir- 19b/5/, diren- 12a/3/, dirlik 02b/7/, ditretme 20b/16/, divşür 01b/6/, dök- 04b/4/, dökil-19a/8/, dökül- 02b/7/, dökün-12a/16/, döl 06b/12/, dön-12a/10/, döndür- 28b/18/, dörd 23b/18/, döşek 06b/12/, dur- 23b/7/, dut- 29b/5/, dutıl-14b/1/, dutul-16b/2/, dübdüz 25b/17/, düğün 20a/19/, dükeli 25b/3/, dün 28a/8/, dünle 29b/10/, düñle 21a/11/, dürli 16b/15/, düş- 27a/2/, düşür-21a/8/; tağıl- 03b/4/, tağalıñ 07a/14/, tamar 12a/3/, tamlar 16a/17/, tañlar 16a/13/, tap- 18b/11/, tarlık 22a/18/, taş 23b/12/, taşra 23b/1/, tatlı 01b/2/, tavar 05b/2/, tavşan 06a/7/, tobrañ 03b/13/, toğrı 26a/12/, toğuz 11b/16/, tolu 03b/11/, toluñ- 9a/5/, toprañ 08a/11/, toz 11a/17/, tumağı 06a/6/, tuman 29a/18/; doğ- 06b/3/~toğ- 28a/4/, dol- 20b/4/~ tol- 07b/15/, doñ~toñ 10b/7/).

Eski Türkçede ince sıradan sözcüklerde söz başında /k-/’ye karşılık Orta Oğuz Türkçesinde /g-/’lerin kullanıldığı bilinmektedir. İncelenen metinde de bu seslerin her ikisi de “kef” ile yazıldığı, ayırıcı bir işaret kullanılmadığı için /g-/ ve /k-/’lerin ayrımını yapmak zordur. Bu yüzden bu sözcükler genellikle bilim insanlarının teamülünde olduğu gibi Türkiye Türkçesine uygun olarak /g/ ile okunmuştur.

Orta Oğuz Türkçesinde /b/ ve /p/ seslerinin yazımında imlada birlik bulunmamaktadır. İncelenen eserin genelinde bir örnek dışında ön ses, iç yā da son seste /p/ ünsüzünü barındıran sözcüklerin ödünçleme sözcükler de dahil olmak üzere /b/ ile yazılması eğilimi hakimdir. Bu sebeple eser çeviri yazı ile okunurken tıpkıbasıma sadık kalınmıştır (arba 2a/4/~arpa 4a/5/, bādişāh 02a/5/, banbuñ 23b/14/, berhiz 04a/14/, busarıñ 03b/19/, debren- 27b/7/~depren-29b/10/, debreş- 11b/5/~depreş- 9a/19/, dübdüz 25b/17/, ñob- 22a/19/~ñop- 12b/2/, yabrañ 04b/4/).

Eserde /c/ ve /ç/ seslerinin yazımında Orta Oğuz Türkçesi döneminde yazım birliği bulunmamaktadır. İncelenen metnin genelinde birkaç örnek dışında ön ses, iç yā da son seste /ç/ ünsüzünü barındıran sözcüklerin ödünçleme sözcükler de dahil olmak üzere /c/ ile yazılması durumu hakimdir. Bu sebeple eser çeviri yazı ile okunurken tıpkıbasıma sadık kalınmıştır (cıban 28b/1/, cürü- 03a/3/~çürü- 18a/7/, ic- 01b/4/~iç- 29a/1/, keci 02a/8/~keçi 04b/17/, kılıc 03a/8/, kırlanguc 01b/9/, kici 02a/18/~kiçi 02b/17/, küçük 02a/3/~küçük 17a/3/, nice 03b/7/~ niçe 08b/9/, uc 2b/2/, üç 5a/10/~ üç).

Orta Oğuz Türkçesinde Türkçenin her döneminde olduğu genel bir kalınlık-inceciklik uyumu söz konusudur. Fakat her dönemde olduğu gibi bu dönem eserlerinde de bazı eklerin uyum dışında kaldığı görülmektedir. Tespit edilen örneklerin sayısının azlığı Doğu Türkçesinde ve Orta Oğuz Türkçesinde uyum dışındaki eklerin metinde uyuma tabi olduğu sonucunu vermektedir (emānetsizlik 08a/19/, harāmilik 19b/10/,

yuşarurek 26a/13/, zâlimlik 15b/7/, zulmlük 11b/1/, zulmlük 25a/17/).

Eserde dudak uyumu bakımından sözcük kök ve gövdelerinde Türkçenin eski devirlerinde görülen uyumsuzluk, bir kısım sözcükte devam etmiş; bir kısmında ise hem uyumsuz şekliyle hem de düzleşme ve yuvarlaklaşma sonucu uyuma girmiş haliyle görülmüştür. Türkçenin eski devirlerinde görülen uyumlu şekillerin ise metinde çeşitli sebeplerle düzleşerek veya yuvarlaklaşarak uyuma giren veya uyum dışına çıkan örnekleri tespit edilmiştir. Orta Oğuz Türkçesinde ve metnin yazıldığı Klasik Osmanlı Türkçesindeki sözcüklerde olduğu gibi eklerde de dudak uyumuna aykırı pek çok örnek bulunmaktadır. Bu uyumsuzluğun sebepleri; bazı eklerin uyumsuz şekillerini devam ettirmesi, dudak ünsüzlerinin etkisi, /g/ ünsüzünün düşmesi ve örneksime olarak verilebilir. Uyumsuz örneklere karşılık uyuma giren örneklerin varlığı ve sayısı artık bu dönemde dudak uyumunun başladığını göstermektedir (adlu 01b/3/, ayruca 23a/17/, ayruş 15b/17/, bellü 21b/9/, belür- 03a/5/, çulsuz 25b/9/, çürü- 29a/1/~çürü- 04a/19/, dilkü 06a/7/, dökil- 19a/8/~dökül- 02b/7/, dutıl- 14b/1/~dutul-16b/2/, dürlü 16b/15/, erük 24b/8/, eylük 15b/2/ , eylüksüz 5b/5/, eyü 01b/16/, eyülik 03b/11, gedil- 15b/2/~gedül- 15b/2/, gerü 07b/8/, görin- 28b/14/~görün- 24b/16/, ılıkı 02b/14/~ılıkı 01b/11/, kayğu, kendi 04a/7/~kendü 18a/8/, kırağı 06b/10/, kırğün 19b/14/, kırlanğuc 01b/9/, mercimek 23a/18/~mercümeş 29a/5/, olın- 11b/11/~olun- 24a/5/, ucuzlık 02b/1/~ucuzluk 02a/3/, yağmurlu 09b/16/, yatsu 25b/14/, yürü- 06a/14/~yürü- 12a/4/).

Eserde düz-dar ünlünün ve vurgusuz orta hece ünlüsünün dirençsizliğinden kaynaklanan ekleşme veya birleşme sonucu ünlülerin düştüğü ve bu yönüyle bu dönemde bazı sözcüklerin günümüz Türkçesindeki kullanıma uyduğu söylenebilir (ağız 26a/13/, ayruş 15b/17/, belürse 03a/2/, beşzer 14a/13/, burnı 19a/10/, konuşursa 16b/5/, debrenürken 18b/3/, gedilürken 03b/3/...).

Metinde ödünçleme sözcüklerde iki ünlü arasında ünsüz türemesinin görülmesi bu dönemde bazı sözcüklerin günümüz Türkçesindeki kullanıma yaklaştığını göstermektedir (‘ acâyib 5a/19/, behâyim 1b/11/, dâyim 25b/7/, fâide 04a/16/~fâyide 23a/13/, ne‘ âyim 21a/5/, neysan 16a/10/...).

Metinde ötümsüz ünsüzlerle biten sözcüklere eklenen ek başlarındaki ünsüzler, düzenli olarak ötümlüdür. Bu yüzden Orta Oğuz Türkçesinde olduğu gibi eserde de ünsüz uyumundan söz edilememektedir (ayaşda 21b/6/, ayasda 23b/6/, başdan 12b/15/, hacamâtdan 06b/7/, buluda 28a/8/, naşsdur 08b/17/, şaşdur 24a/1/...).

Eserde müellifin imlasından kaynaklanan /n/~n/ seslerini barındıran unsurların bazı değişik yazım şekilleri tespit edilmiştir: anınñ 17a/3/, dünşle 21a/11/, güzüñ 22b/16/, terâzününñ 23b/12/, yılanñ 5a/11/.

Kitâb-ı Melhâme’de belirtme hali ekinin iki yerdeki kullanımının Doğu Türkçesi

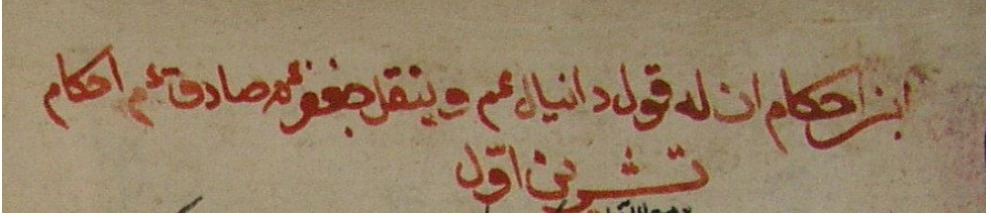
etkisi ile +nI şeklinde kullanıldığı tespit edilmiştir: gözlerni 14a/10/, 14a/10/.

Söz dizimi açısından eserdeki birçok sözcük türü, söz öbeği ve söz dizimi Orta Oğuz Türkçesi ve günümüzdeki kullanımlarıyla paralellik göstermektedir.

SONUÇ

Eyüb b. Musa tarafından Hicri 1028, Miladi 1618 yılında kaleme alınan 29 varaklık Kitâb-ı Melhame hacimce diğer melhame örneklerinden küçük olmasına rağmen dönemin karakteristik ses-şekil özelliklerini taşıması ve barındırdığı söz varlığı açısından zengin bir eserdir. Eser üzerinde ayrıntılı bir çalışma en kısa zamanda yayımlanmak üzere tarafımızca yapılmaktadır.

1b

/1/ rebî'ü'l-evvel şerh bu aya rümca uhhhturus dirler orta güz ayıdır bu eyüdü müshil icmek ve cimâ' itmek /2/ ekşi tatlu nâr yimek ve semüz et yimek ve tatlu yemişler yimek bu ayuñ evvel ve ikinci günü /3/ naısdur ve beşinci gününde bir yıldız toğar semek adlu ve bir yıldız tolnur rişâ adlu /4/ ve şarkı yiller esmege başlar fârs içinde ğaynü'l-ğumâm ol gündür ziyâret beytü'l-muqaddes /5/ dirler rüz-ı sa'd dirler on üçüncü gününde deniz bulanur on beşinci gününde ratb /6/ (?) divşürmege başlarlar ve hem ol gün gelen ağac cürümez ve hem kırd yimez /7/ on dördüncü gününde günün sâ' ati on bir olur ve güneş ' akreb burcına varur /8/ nîl şuyı eksilür ' arab ekine başlar ve yigirmi toközuncü günü zibâ adlu yıldız toğar /9/ buşeyn adlu yıldız tolnur otuzuncü günü qarınca ine girür ve kırlanguc gitmege başlar /10/ ve devlügec ve qarıl ve kara kuş gitmege başlar ve daıı bu ay yekşenbe gelse o yıl /11/ kış yumuşak ola bal ve yağ ve behâyim ve ilku ve döl döş öküş ola sağlık /12/ ve tendürüstlik ve ni' met vâfir ola yay günleri katı issi ola eger düşenbe gelse kış katı /13/ ola ve yağmur ol yıl nihâyetsiz yağa ve yazın ğâyet issi ola yemişe ve ekine âfet irişe /14/ ve kuvvet oñmaya ammâ bağ bostân oña ve ol yıl uvacuk hastalıklar /15/ ve ölet vâkı' ola eger seşenbe güne gelse kış katı ola ve öksürük envâ' hastalıklar /16/ öküş ola qar çok vebâ ola eger cehârşenbe gelse yay ayları ğâyet eyü gele ve kış /17/ daıı mu' tedil ola yağmurlar çok yağa ve yemiş ni' met öküş ola ammâ bu yıl ölet ola

2a

/1/ eger beneşenbe gelse kış yumuşak ola yemiş ve bal çok ola ammā sıtma çok ola ve hem bu yıl /2/ ulular ve ekābir öküş fevt ola eger cum‘ aya gelse /3/ ekinler ve yemişler bu yıl çok ola ve ucuzluk ola küçük oğlançuklar ve pırlar çok öle eger şenbe gelse bu yıl koş katı ola qar ve buz ve tolu öküş ola /4/ ve ıstıma ve uşak oğlan ölümü öküş ola yıl kurağ ola ammā arba buğday oña /5/ lā ya‘ lem illallāh eger bu ayda gün dutulsa bādīşāh düşmana zafer bula düşmanı za‘ if ola /6/ mart ve mayıs ve abril aylarında yağmur yağmaya çekirgelik ola tahılı yiyeler katı kızlık ola /7/ yıl eyü gelmeye ve h̄abeş ili ḡayet fetret ola ve ‘ arab ilinde bir h̄avāric zāhir ola çok /8/ fesād ide vezirler öle ve mışr ilinde keci ve at ölümü mübālağa ola kış /9/ katı ola ve eger bu ayda ay dutulsa bu yıl fitne ve aşub çok ola tavar kırılı ve kuşlar /10/ ölümü çok ola yağmur öküş yağa ve balıklar kırılı emrāz-ı muhtelife çok ola bābil /11/ iklimine yad yağı gire ve mağrib iline yeñi sultān ayak başa ve mağrib ikliminde vebā ve kızlık /12/ ola yağmurdan ekin h̄arāba vara bābile bu yıl at çok kırılı şimālinde ve bekir ilinde /13/ savaş ve h̄uşūmet öküş ola bu yılda şā‘ ika ve barika öküş ola ve rüm ilinde /14/ kızlık ve tavar kırılı bu yıl fāh̄beyn(?) bulunmaya eger gün ağıllansa bu yıl təcirler /15/ ziyānda ola h̄arāmiler baş götüre ve sekām renci öküş ola bir ulu veziri /16/ katlı ideler bu yıl nā-emīnlik ola h̄icāz ve çin çok siline ve fitne ve h̄arb /17/ ve şavaş çok vākı‘ ola fışk-ı fücür ola ‘ arab beglerine ölmek vākı‘ ola /18/ eger ay ağıllansa bu yıl şer ve fitne ve fesād sebebinden ulu kici sūd kıflı (?) ola /19/ iklim vilāyet qarcaşa uğrı ve h̄arāmiler baş götüre halk ‘ ālem h̄üsrānda ola

Kaynakça

- Armağan, Sebahat (2024), Doğu Türkçesinden Batı Türkçesine Bir Ömür: Prof. Dr. Bilâl Yücel Armağanı (Ed. Ali Akar, Onur Balci, Ahmet Turan Doğan), “Kayıtlara Geçmemiş Bir Nokta Şerhi’nde Eskicil Ögeler”, 45-68, Çanakkale; Paradigma Yayınları.
- Boz, Erdoğan (2002), “Türkçe Asıllı Kelimelerde Son Ses Ç, K, P, T Ünsüzlerinin Ötümlüleşme veya Ötümsüz Kalma Sorunu”, *Türk Dili, Mayıs 2002*, 605: 447-455, Ankara: TDK Yayınları.
- Boyras, Şeref (2006), *Fal Kitabı Melhameler ve Türk Halk Kültürü*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Boz, Erdoğan (2019), *Türkiye Türkçesi I Ses Bilgisi*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Buran, Ahmet (2002), “Konuşma Dili Yazı Dili İlişkileri ve Derleme Faaliyetleri”, *Türkbilig*, (4), 97-104. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turkbilig/issue/52779/696896>
- Demir, Necati (2019), *Türkçe Ses ve Biçim Bilgisi*, Ankara: Altınordu Yayınları.
- Demir, Remzi (1999), “Melhameler ve Bir On yedinci Yüzyıl Osmanlı Alim ve Edebi Cevri Çelebi’nin Melhamesi”, İstanbul: *Osmanlı Ansiklopedisi*, c.8, 431.
- Devellioğlu, Ferit (2006), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara: Aydın Kitabevi.
- Dursunoğlu, H. (2010), “Türkiye Türkçesinde Konuşma Dili ile Yazı Dili Arasındaki İlişki”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 12 (30), 1-21. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunitaed/issue/2869/39214>
- Eren, Hasan (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara: Bizim Büro Basım Evi.
- Ergin, Muharrem (2007), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Fodor, A., *Malhamat Daniyal, The Muslim East Studies In Honour Of Julius Germanus*, haz. G. Y. Kaldy-Nagy, Lorand Eötvös University, Budapeşt 1974.
- Göksel, Hesna (2020), *Risâle-i Eyyâm-ı Nahisât*, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Gökdemir, Atilla. (2020). “Abdulganî Bin Abdulcelîl Geredeî’nin Risâle-i Segür-nâme’si”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*,-(44), 45-60. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sduifd/issue/54937/677417>
- Gülensoy, Tuncer (1998), *Türkçe El Kitabı* (3. Baskı), Kayseri: Kıvılcım Yayınları.
- Gülensoy, Tuncer (2007), *Türkiye Türkçesinde Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.

- Hengirmen, Mehmet (2007), *Türkçe Dilbilgisi*, Ankara: Engin Yayınevi.
- Kara, Nimet (2013), *Pervâne Bin Abdullah'ın Kitâb-ı Melhame'si Üzerinde Tarihî Dil Bilgisi Çalışması*, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi (Basılmamış Doktora Tezi).
- Kete Ayşe, (20089, *Segürnâme (İnceleme-Metin- Dizin)*, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Korkmaz, Zeynep (2019), *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (2005), “Eski Türkçedeki Oğuzca Belirtiler”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Ankara: TDK Yayınları, 205-216.
- Korkmaz, Zeynep (2005), “Eski Türk Yazı Dilinden Yeni Yazı Dillerine Geçiş Devri ve Özellikleri”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Ankara: TDK Yayınları, 296-303.
- Köksal, Hasan, (2013), “Doğa Olaylarını Gözlemleyerek Yapılan Tahminler: Melhameler”, *Acta Turcica, Yıl V, Sayı 1, Ocak 2013*.
- Özkan, Mustafa (1995), *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Özkan, Mustafa (2009), *Türkiye Türkçesi Ses ve Yazım Bilgisi*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Parlatır, İsmail (2011), *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Yargı Yayınevi.
- Siyamoğlu, Ersin (2021), *Melheme-i Dânyâl Peygamber Tercemesi*, İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Steingass, Froncis Joseph (2005), *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Türkçe Sözlük (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yeni Tarama Sözlüğü (1983), Ankara: TDK Yayınları.
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/>

